

„LIFE (AFTER TOWN) IN TOWN” ÎN SCYTHIA MINOR. INTERPRETĂRI STRATIGRAFICE

Octavian Bounegru, Marius Adumitroaici

Abstract: Starting from the words game „town in life” - „life in town”, put into the scientific circulation by British archaeologists, a whole archaeological literature which try to define the realities specific to the cities from the late Roman period has been developed. The first expression refers to towns still functional, while the second („life in town”) shows already a degradation of urban structures. The researches from peripheric zones of the Empire, like Scythia Minor, more precisely the stratigraphic observations on the last level of habitation, prove that these archaeological realities are more nuanced. For this reason, we consider that the expression „life (after town) in town” reflects much more exactly the situation of the last level of habitation from the cities of this province.

Keywords: urbanism, danubian romanity, late antiquity, stratigraphy

Cuvinte cheie: urbanism, romanitate dunăreană, antichitate târzie, stratigrafie

Perioada de sfârșit a structurilor urbane din Antichitatea târzie în Europa și Asia Mică, caracterizată prin distrugerea, depopularea sau abandonarea treptată a orașelor a fost definită, printre altele, printr-o butadă istorico-arheologică: trecerea de la „town in life” la „life in town”¹. Formularea, fără îndoială inspirată, nu este susținută întotdeauna de argumente arheologice, incluzând elemente stratigrafice și cronologice sigure, rafinate și nuanțate totodată. Fără o asemenea diversificare metodologică, expresia poate să rămână o butadă atrăgătoare și nimic mai mult. Se impune, așadar, o amplă reconsiderare a problemelor legate de datele stratigrafice, cronologice și de urbanism romano-bizantin, pentru o mai nuanțată analiză comparativa a fenomenelor etno-culturale specifice epocii. Zonele periferice ale Imperiului, mai conservatoare din anumite puncte de vedere, pot aduce argumente suplimentare care să susțină o formulă precum cea menționată mai sus. Scythia Minor este una din aceste zone.

Meritul abordării problemei sfârșitului orașelor romano-bizantine din Scythia Minor din perspectiva amintită mai sus îi aparține lui Alexandru Suceveanu care, încă de acum mai bine de trei decenii, pe de-o parte a schițat un tablou coerent al realităților stratigrafice romane târzii din Dobrogea, iar pe de alta a avut șansa să identifice în propriile sale cercetări, de la Histria dar nu numai, ultimele niveluri de locuire urbane și post urbane, care au fost puse în legătură cu realități stratigrafice din alte orașe din Scythia². Se contura, astfel, un sistem coerent de date și interpretări stratigrafice care privea ultimele etape ale viețuirii în orașele provinciei Acestor cercetări sistematice i-au urmat și altele, atât la Histria, cât și la Halmyris, Argamum, Callatis, Tomis, Capidava, pentru a menționa doar cele mai cunoscute.

Pe parcursul cercetărilor au apărut însă, cum era firesc, numeroase probleme metodologice, dar și practice. Pentru a le menționa pe acestea din urmă, este suficient să amintim dificultățile majore privind identificarea în teren a ultimului nivel de locuire din cetățile dobrogene și raportul stratigrafic cu nivelurile anterioare. Identificarea ultimului nivel în suprafață, însă, poate constitui o misiune dificilă uneori. Săpăturile sistematice din ultimele decenii au contribuit decisiv la conturarea

---

¹ Vezi, de pildă, Brooks 1986, 80.

² Suceveanu 1969, 329-365; Suceveanu 1982, 90-92.

“înfățișării” ultimului nivel. Acesta nu este continuu pe întreaga suprafață a cetăților, ci apare sporadic și, de cele mai multe ori, suprapune ruinele vechilor ziduri ale nivelului inferior. În general, este reprezentat de o podea de lut galben sau galben-cenușiu, unde apar bordeie sau construcții care utilizează atât ziduri aparținând unor clădiri anterioare, dar și ziduri noi, din piatră legate cu pământ, fără fundație. Aceste construcții rudimentare sunt amplasate fie în edificiile publice abandonate și transformate în spații de locuit sau depozitare, fie în turnuri (datorită distrugerii sistemului defensiv al cetăților) sau perforază pavajul străzilor dezafectate. În ceea ce privește artefactele descoperite pe ultimul nivel, menționăm monede, ceramică (romano-bizantină, cea de origine slavă și cea cu influențe autohtone), obiecte de metal (fibule, catarama, brățări), obiecte de podoabă (inele, mărgelă, cercei), fusaiole, sigilii, sticlă.

Dintre dificultățile de ordin metodologic apărute în cursul cercetărilor amintite, dificultăți de interpretare a datelor sumare și, nu de puține ori, greu de identificat în teren, amintim câteva dileme la care se așteaptă încă un răspuns circumstanțiat: Este momentul „life in town” întotdeauna ultimul nivel urban? Reprezintă monedele repere cronologice absolute? Ruralizarea orașelor face parte din momentul „life in town”? O scurtă trecere în revistă a celor mai semnificative descoperiri stratigrafice din Scythia Minor ar putea oferi argumente pentru nuanțarea unor concluzii și considerații cum sunt cele de mai sus.

La Halmyris, Murighiol, județul Tulcea³, ultimul nivel, notat convențional ca „nivelul N13” (Fig. 1-4), a fost identificat în secțiunea S I în casele 5-6 (cu zid la est) la - 0,75 m, în casele 7-10 (cu zid la vest) la - 0,60 m, în casele 11-17 (cu zid la vest) la - 0,40 m, în casele 18-20 (unde dezafectează un zid mai vechi) la - 0,25 m, în casele 21-24 (cu două ziduri la vest) la - 0,30 m, în casele 25-39 (în fosta piață a orașului) la - 0,35 m⁴ (în caseta 39 a fost descoperit, la - 0,15 m, un fragment de opaiț databil la sfârșitul sec. VI – începutul sec. VII d.Chr.)⁵, în casele 42-44 (unde dezafectează un zid mai vechi) la - 0,30 m, în casele 57-59 (unde ar putea fi un bordei la - 0,50 m, cu un cuptor în caseta 58) la - 0,25 m și în casele 70-72 (unde trece peste zidul clădirii adosată incintei, pietrele de pe podeaua respectivă părand a delimita o construcție circulară, eventual a unui bordei) la - 0,65 m. În plus, menționăm faptul că la joncțiunea dintre nivel și incintă, paramentul intern al acesteia pare ușor dezafectat⁶.

În secțiunea S II, s-a identificat nivelul N13 în casele 8-10 care este în legătură la nord cu blocajul porții, iar la sud cu zid, în casele 11-15 (cu zid la sud) la - 0,60 m, în casele 16-17 (cu zid la sud) la - 0,30 m, în casele 18-20 (dezafectând zidul din caseta 18, dar cu propriul zid la sud) la - 0,40 m, în casele 24-26 (cu zid la sud) la - 0,40 m, în casele 27-29 (unde dezafectează zidul din caseta 28, dar cu propriul zid în caseta 29) la - 0,25 m, în casele 30-32 (cu zid la sud) la - 0,50 m, în casele 33-34 (cu zid la sud) la - 0,40 m și în casele 35-38 (în caseta 38 s-a descoperit un nou bordei la - 1,00 m) la - 0,40 m. În casele 52-56 (fosta stradă este perforată de mai multe gropi), nivelul N13 apare la - 0,30 m, în casele 84-86 (utilizând vechile ziduri) la - 0,40 m, iar în casele 87-98 (folosind vechile ziduri dar și unele nou construite, ca cel din casele 91-92, fără fundație) la - 0,30 - 0,40 m. Ca și în secțiunea S I, se poate remarca faptul că ultimul nivel se acroșează mai curând la emplectonul contrafortului exterior al acestuia⁷.

³ Suceveanu, Zahariade 1986, 109.

⁴ Suceveanu, Zahariade 1986, 40.

⁵ Topoleanu 2000, 187, nr. 479.

⁶ Suceveanu, Zahariade 2003, 40-41.

⁷ Suceveanu, Zahariade 2003, 41.

Extinderea și în alte zone din suprafața cetății în campaniile arheologice ulterioare anului 1986 a contribuit la conturarea unei imagini mai clare cu privire la ultimul nivel. Astfel, în sectorul de nord, nivelul N13 a apărut în perimetrul Porții de Nord. Pe acest nivel, suprafața turnului T1 a fost secționată de un zid transversal pe direcția vest-est, identificat pe o lungime de 2 m, fără fundație, construit din piatră mărunță și cărămizi care se adosează laturii de vest. El se găsește la 4,50 m spre nord de latura de sud a turnului T1, creând o cameră care include, la - 0,50 m, o vatră din chirpic bine bătătorit, inclus într-un strat de lut relativ bine tasat, nu întotdeauna bine conservat. Vatra și stratul de lut suprapun o dărâmătură provenită din suprastructura turnului. În compoziția vetrei au fost găsite sfărâmături de fragmente de țigle și cărămizi, tasate și incluse în lutul din locul destinat amplasării acestora⁸.

Săpăturile din edificiul numit „Domus Nord”, situat în spatele Porții de Nord, au condus la stabilirea planului acestui edificiu și a raportului dintre el, Poarta de Nord și terme. Ultimul nivel a fost identificat în camera a unde, la -0,80 - 1,10 m s-a descoperit o vatră de foc care a aparținut unei locuințe de tip bordei databilă la începutul sec. al VII-lea d. Chr. Locuința a fost amenajată lângă un zid rudimentar (gros de 0,75 m), păstrat fragmentar, care a fost adosat la zidul de est al camerei a, după dezafectarea acesteia. Vatra a fost amenajată prin reutilizarea unor cărămizi, dispuse vertical pentru a forma gura cuptorului (cărămizile prezentau arsură pe fețele interioare). Podeaua de lutuială a acestei locuințe a fost identificată la adâncimea de -1,20-1,30 m. Această vatră a distrus zidul rudimentar, ea reprezentând, în concluzie, o fază ulterioară. O vatră similară a fost descoperită în 2001 lângă zidul de est al camerei c. În această cameră a fost identificată o locuință databilă la începutul sec. al VII-lea d.Chr. (nivelul N13). Aceasta era așezată pe un pavaj de cărămizi și pietre. Închiderea spațiului de locuire s-a făcut printr-un zid de pietre legate cu pământ gros de 0,70 m, care s-a ridicat peste o porțiune a zidului de nord al camerei de nord-est a *domus*-ului demantelată într-un moment anterior. Laturile de vest și sud ale locuinței s-au aflat lângă secțiunea S I. Podeaua locuinței din chirpic și pământ galben a fost surprinsă în profilul de est al secțiunii S I, pe o lungime de 1,15 m (grosimea podelei este de 0,18-0,20 m). În chirpic au fost identificate și fragmente de bârne de lemn carbonizate. Din locuința de chirpic provin mai multe fragmente ceramice databile în sec. VI-VII d.Chr., între care un fund de vas lucrat cu mâna (probabil dintr-un urcior amforoidal)⁹. Dintre descoperirile relevante, se remarcă o cataramă de tip Păpa (L-37 mm).

Cercetările întreprinse în zona unui alt mare edificiu, notat convențional „Edificiul nr. 2”, situat în sfertul de nord-vest al cetății, în apropierea Porții de Vest, au dus de asemenea la identificarea nivelului N13¹⁰. Acesta este atestat de un capac de amforă complet, găsit în caseta R18 la -0,20 m, datat în sec. VII d.Chr.¹¹. Reluarea săpăturilor, în anul 2001, a permis identificarea a două ziduri în caseta S18, aflate de o parte și de alta a intrării în marele edificiu, constituind elementele unei construcții anexă a acestuia. Ultimul nivel, datat cu siguranță la începutul sec. VII d.Chr. când întregul ansamblu funcționa, este clar marcat de lespezi și cărămizi și a apărut la - 0,30 - 0,40 m, făcând legătura cu strada din parte de vest a „Edificiului nr. 1”¹².

⁸ Suceveanu, Zahariade 2003, 57.

⁹ Madgearu, Dvorski 2002, 212.

¹⁰ Topoleanu 2002, 211.

¹¹ Topoleanu 2000, 163-164, nr.450; Suceveanu, Zahariade 2003, 223, nr. 9.

¹² Topoleanu 2002, 211.

O situație asemănătoare se înregistrează la nord de „Edificiul nr. 2” unde, în caseta N27, au fost relevate urmele unei locuințe în general de formă rectangulară, cu dimensiunile de $2,25 \times 1,00$ m, cu un strat de pământ bine bătătorit în mijloc indicând o podea, aflată la - 0,28 m. Adâncimea mică la care au fost făcute descoperirile, precum și ceramica destul de bine încadrabilă cronologic, indică funcționarea locuinței pe nivelul N13, încadrabil cronologic pe baza datelor obținute anterior anului 1999 (locuințe asemănătoare, ceramică, o monedă de la Focas surfrapată în timpul lui Heraclius, în 614), în general în al doilea deceniu al sec. VII d.Chr.¹³.

Săpăturile întreprinse la Dinogetia între anii 1976-1981 și 1983 în partea de sud-vest a sectorului D (în zona centrală a cetății), unde locuirea bizantină din sec. X–XI fusese deja cercetată și înregistrată, au contribuit la obținerea unei situații cronologice mai bine documentată. Au fost propuse patru faze pentru perioada romano-bizantină: faza a III-a, epoca lui Anastasius-Iustinian până la distrugerea din anul 559; faza a IV-a, ultimele patru decenii ale sec. al VI-lea d.Chr până cel mult la începutul sec. al VII-lea d.Chr.¹⁴. În campaniile din 1980-1981, secțiunea S3 din sectorul D a fost prelungită până în zona porții mici de vest, ajungându-se cu ea perpendicular pe incintă, imediat mai la nord față de deschiderea porții care mai fusese cercetată (Fig. 5). Cu acest prilej, s-a constatat că la capătul de sud-vest al stradelei perpendiculare pe strada principală, prelungirea secțiunii S3 până la zidul de incintă a condus la descoperirea unui edificiu unde peste incendiul din 559 a fost identificat un strat subțire și ușor nivelat care marchează locuirea din ultima parte a sec. al VI-lea d.Chr. și începutul celui următor. Ceea ce este important de menționat este faptul că, cel puțin pentru zona cercetată, acest ultimă fază pare să nu fi avut un sfârșit violent¹⁵.

La Sacidava a fost stabilită următoarea cronologie în ceea ce privește ultimele niveluri de locuire în cetate: nivelul NII, de la sfârșitul domniei lui Iustinian până în jurul anilor 602–603¹⁶ (datare pe baza unei monede de la Mauriciu Tiberiu din 599–600, descoperită în carourile 8-9, secțiunea SI)¹⁷; nivelul NI1 (nivel incendiat), datat între 602–603 și 614, pe baza unei monede de la Heraclius din 613 descoperită în caroul F, pe latura sudică a zidului cetății¹⁸. În secțiunea SI, sectorul II, carourile 12-13, pe nivelul NI1, s-a descoperit o modestă construcție circulară din pietre prezentând în interior o podea subțire de lut galben cenușiu, însă fără nici o urmă de arsură¹⁹. În sectorul III, carourile 8-9, NI1 are aspectul unui nivel de lut galben tare, relativ la orizontală. Lângă zidul de incintă, cele două niveluri sunt marcate de un strat subțire de cenușă și cărbune²⁰. Aceste două nivele sunt datate la începutul sec. al VII-lea d.Chr., pe baza fragmentelor descoperite în această secțiune: veselă de masă²¹, amfore de tip C, databile în sec. VI–VII d.Chr.²². De asemenea, în caroul deschis la intersecția dintre secțiunile SI și SII a fost găsit un tipar de opaiț pe o podea de lut cu vatră, aparținând nivelului NI2, deci începutului sec. al VII-lea d.Chr.²³.

¹³ Topoleanu 2002, 212.

¹⁴ Barnea 1984, 339-342; Barnea 1992, 217.

¹⁵ Barnea 1984, 341-342.

¹⁶ Scorpan 1972, 360.

¹⁷ Scorpan 1973, 271-277; Scorpan 1980, 65-66.

¹⁸ Scorpan 1978, 177; Scorpan 1980, 70.

¹⁹ Scorpan 1972, 361; Scorpan 1973, 319; Scorpan 1980, 65.

²⁰ Scorpan 1973, 275; Scorpan 1980, 65-66.

²¹ Scorpan 1973, 276.

²² Scorpan 1975, 275.

²³ Scorpan 1978, 161-162, nr. 20.

În secțiunea SV, perpendiculară pe latura sudică a incintei, nivelul NI2 prezintă urme de incendiu și este marcat de un zid legat cu lut, fără fundație, situat pe nivelul NI, zid răzuit și nivelat cu ocazia creării nivelului NI1. Ultimul nivel prezintă urmele unui pavaj de cărămizi care trece peste un alt zid îngrijit lucrat, cu fundație, dar fără mortar, perpendicular pe incintă, demantelat anterior²⁴ (Fig. 6). În această secțiune, pe nivelul NI2 a fost descoperită o cataramă de bronz de tip Syracuse, datată în prima jumătate a sec. al VII-lea d.Chr.²⁵.

Nivelurile NI2 și NI1 au fost identificate și în secțiunea d. Astfel, peste incinta h, demantelată, au fost descoperite ziduri de piatră legate cu pământ, fără fundație, de la o locuință cu două faze de locuire (NI2 și NI1). Un alt nivel de locuire, NI1, trece peste incinta sudică, fiind reprezentat de o locuință cu paviment din cărămizi, înconjurat de un zid rudimentar (din piatră și pământ) și neregulat, fără fundație²⁶.

Săpăturile întreprinse în stratul roman târziu de la Capidava au permis stabilirea unei succesiuni de depuneri relativ concludentă²⁷. După distrugerea cetății în a doua jumătate a sec. VI d.Chr. (resturile arheologice din aceeași cameră C5 indică dărâmarea violentă a construcției), a urmat refacerea ei însă pe o suprafață limitată, un sfert din fosta incintă. Această refacere este plasată la începutul sec. VII d.Chr. În jurul acestui castel, în cadrul incintei mari a Capidavei, același arheolog a presupus mutarea așezării civile, alcătuită din construcții mai simple, prefigurându-le pe cele din perioada feudal timpurie²⁸. Cercetări ulterioare au confirmat ipotezele enunțate, dar au adus și noi informații, permițând o mai fină nuanțare. Astfel, săpăturile din sectorul V, complexul C9 de pe ultimul nivel de locuire romano-bizantin (incendiat) au condus la identificarea în caroul P74 a unei monede de la Mauriciu Tiberiu (588–589). Pe baza acesteia, acest nivel a fost pus în legătură cu atacurile slavo-avare post 589.

Cercetările efectuate în porticul corpului de gardă din sectorul III au dus la descoperirea unui rest din nivelul de călcare de la începutul sec. VII d.Chr., mărginit de un vârf de zid reutilizat într-o construcție aparținând sec. sec. VI d.Chr.²⁹. O altă descoperire interesantă este cea din sectorul I, carourile O51 și P51. Aici a fost descoperită o locuință de mari dimensiuni, cu o suprafață de 48 m² (6 × 8 m), adosată, pe o latură (în caroul O51), zidului de incintă. Săpătura efectuată în interiorul locuinței a permis identificarea a trei faze succesive de locuire. Ultimei faze îi corespunde o podină de lut galben, fin, bine bătut și finisat. Ultima distrugere este legată de invazia slavă de la începutul sec. al VII-lea d.Chr.³⁰.

Tropaeum Traiani este un alt sit care aduce informații importante privind stratigrafia târzie din Scythia Minor. Dintre sondajele stratigrafice efectuate în anii 1968–1975, doar secțiunea SI din sectorul D, în dreptul turnului de poartă T22, a permis obținerea unei stratigrafii complete, nederanjate a cetății Tropaeum Traiani³¹. Penultimul nivel de locuire, NV, se sfârșește odată cu incendiul legat de invazia avară din anul 586³². La aproximativ - 0,90 m

²⁴ Scorpan 1972, 362; Scorpan 1973, 298-302.

²⁵ Scorpan 1978, 171, nr. 55.

²⁶ Scorpan 1973, 321; Scorpan 1977, 232.

²⁷ Covacef 1988-1989, 189.

²⁸ Covacef 1988-1989, 195-196.

²⁹ Opriș 1994, 12-13.

³⁰ Matei 2002, 71-72.

³¹ Barnea 1979, 35.

³² Barnea 1979, 106.

(în interiorul cetății la - 0,70 m) a fost surprins ultimul nivel, cu două faze de locuire: A și B. Nivelul NVIA a fost observat stratigrafic pe tot cuprinsul cetății, imediat sub stratul de dărâmături ce acoperă suprafața cetății. Dărâmarea finală n-a fost urmarea unei cauze violente, ci a unei părăsiri treptate a cetății. Numai pe alocuri a apărut, nederanjat, un nou nivel (NVIB) la circa 0,20-0,30 m față de cel anterior și constă din pământ galben adus și lipit peste depunerile destul de subțiri ale nivelului NVIA³³.

În sectorul A, zona porții de est, la nord de *via principalis* a fost dezvelită, între anii 1968–1974, o porțiune de cartier situată între bazilica “simplă” (A) și zidul de incintă. Clădirile dezvelite aparținătoare a două *insulae* separate de o stradă pavată cu pietricele, fragmente ceramice și lut, orientată N–S, perpendiculară pe strada principală. Cercetările efectuate au demonstrat că această stradă a funcționat pe porțiunea dezvelită până la sfârșitul sec. VI d.Chr. și, probabil, începutul sec. VII d.Chr. Ultimul nivel a fost surprins și în încăperile 2a și 2b ale edificiului A2, folosit probabil ca locuință. În încăperea 2a, prevăzută cu încă o intrare care a fost distrusă și blocată rudimentar probabil în ultima ei fază de locuire, a fost descoperit un inel mic de bronz cu un rudiment de cruce, posibil turnat, databil în a doua jumătate a sec. al VI-lea d.Chr.³⁴. În sectorul C săpăturile au relevat un nivel de locuire ulterior nivelului NI, nivel sporadic, foarte modest, care trece de cele mai multe ori peste ruinele vechilor ziduri. Pe de altă parte, unele mici porțiuni ale vechilor ziduri au fost reutilizate³⁵. În secțiunea C23 s-a identificat o situație interesantă: peste zidul demantelat de la est al unei clădiri mari (distrusă și incendiată) de pe nivelul NI un nou nivel ferm de lut, nivel pe care au fost construite două ziduri de piatră și pământ, fără fundație. Stilul și caracterul acestor ziduri, ca și succesiunea nivelurilor pe care se aflau aceste ziduri, dovedesc, susține același arheolog, existența a trei faze ulterioare ultimului nivel general NI: prima fază - nivelul NI2 + paviment + zidul c; faza a doua - nivelul NI1 + zidul a + zidul c, care continuă cel puțin într-o porțiune certă; faza a treia - blocarea intrării cu zidul b (Fig. 7)³⁶.

Cercetările arheologice recente de la Callatis, mai ales cele din zona traseului zidului de incintă, au evidențiat urme clare ale ultimului nivel de locuire. Este vorba de identificarea unei ultime reparații a incintei la începutul sec. VII d.Chr., care corespunde ultimului nivel de construcție *intramuros*, identificat în zona băii adosate incintei, datat printr-o monedă Focas (605–610 d.Chr.)³⁷. De asemenea, săpăturile arheologice de salvare din partea de sud-est a orașului antic, în zona hotelului Scala-President, au dus la identificarea unuia din turnurile de pe latura de sud a curții, probabil unul din turnurile de poartă³⁸. De asemenea, în insula IV a fost cercetată o locuință adosată incintei, compusă din două încăperi, o anexă și o curte. Ultimul moment constructiv, a fost evidențiat prin amenajarea unui alt pavaj peste pavajul canalului C1, de la nord de edificiul menționat mai sus, datat cu monede Focas din 605–610 d.Chr. Acestui moment i-au aparținut și construirea celor trei fântâni din zonă, determinată, poate, de întreruperea aprovizionării cu apă prin apeducte³⁹.

³³ Barnea 1979, 39.

³⁴ Barnea 1979, 81.

³⁵ Scorpan 1972, 350.

³⁶ Scorpan 1972, 352; Scorpan 1980, 48.

³⁷ Georgescu 1998, 179.

³⁸ Ionescu, Papuc 2005, 98.

³⁹ Georgescu 1998, 185; Georgescu, Lascu 1995, 40.

La Tomis a fost recent scoasă la lumină cea mai mare poartă a cetății⁴⁰. Aceste cercetări au arătat că este vorba de două turnuri în formă de potcoavă. Strada flancată de cele două turnuri era pavată cu dale masive de calcar identificându-se trei asemenea nivele de pavaj, ceea ce duce la ipoteza unei îndelungate folosințe a acestei porți în epoca romano-bizantină. La 16,50 m est de limita frontală a turnurilor a fost descoperit șanțul de apărare, malurile sale fiind placate cu blocuri semifasonate din calcar. Este posibil ca aici să fi funcționat un pod suspendat, după dezafectarea acestuia șanțul fiind umplut pentru a facilita trecerea spre poartă⁴¹. Funcționarea acestei porți până cel puțin la începutul sec. al VII-lea d.Chr. a fost probată prin descoperirea în zonă a unor monede de la împăratul Focas⁴².

Un alt vestigiu important pentru perioada de care ne ocupăm este Edificiul cu mozaic⁴³. În urma prăbușirii părții superioare a bolților și a pavimentului cu mozaic s-a format un strat de dărâmături care a suprapus vestigiile arheologice din magazia nr. 3, unde s-a găsit un bloc imens de zidărie din acest paviment, căzut la circa 4 m adâncime (calculată de la timpanul porții), în timp ce în magazia nr. 2, stratul prăbușit atinge circa 2 m grosime începând de la 3 m adâncime⁴⁴. Cantitățile mari de fragmente de amfore și unele monede (între care una de la Focas, rebătută de Heraclius în 612–613 d.Chr.) în spațiul Edificiului cu mozaic, coroborat cu descoperirea la edificiul numit *lentiarion* a unor opaițe ce pot fi datate precis la sfârșitul sec. al VI-lea și începutul sec. al VII-lea d.Chr., reprezintă argumentele pentru susținerea unei locuiri, sub forme modificate, după o nivelare prealabilă a dărâmăturilor probabil până la nivelul mozaicului sau mai jos⁴⁵.

Săpăturile întreprinse în perimetrul cuprins între străzile Mircea cel Bătrân, Negru Vodă, Ecaterina Varga și Dragoș Vodă au condus la identificarea resturilor unei bazilici trinavate, orientată VNV–ESE și a unei construcții anexă care se înalță de-a lungul zidului nordic al absidei⁴⁶. Asemenea anexe au mai fost întâlnite la Tropaeum Traiani, bazilica simplă și bazilica cu transept⁴⁷, la bazilica *coematerialis*⁴⁸ și la aceea *extramuros* din sectorul de vest al orașului⁴⁹, dar și la una din basilicile din Argamum⁵⁰. Construcția anexă de la Tomis se compune dintr-un ansamblu de trei încăperi în succesiune, prima dintre ele cu dimensiunile 5,7 × 4 m, celelalte două, fiecare, 8,9 × 3,85 m. În plus, un portic fragmentar delimita latura de nord a acestui ansamblu⁵¹. După degajarea întregii suprafețe din interior pavată cu cărămizi, cercetările s-au concentrat într-un spațiu mai restrâns, în partea sudică. Printre monedele descoperite se află și două foarte importante pentru perioada de care ne ocupăm, găsite pe

⁴⁰ Papuc, Lungu 1998, 204; Papuc, Lungu 2001, 71; Rădulescu 1991, 26; Rădulescu 1995-1996, 89; Georgescu 1998, 158.

⁴¹ Georgescu 1998, 159; Rădulescu 1991, 27-28; Rădulescu 1995-1996, 89; Papuc, Lungu 1998, 205.

⁴² Georgescu 1998, 159; Rădulescu 1991, 28.

⁴³ Bucvală 1982, 3-4; Georgescu 1998, 96.

⁴⁴ Sâmpetru 1973, 60.

⁴⁵ Sâmpetru 1973, 60 și notele 8 și 9; Sâmpetru 1971, 225.

⁴⁶ Rădulescu 1991, 29; Georgescu 1998, 172.

⁴⁷ Georgescu 1998, 173; Barbu 1971, 58-60.

⁴⁸ Georgescu 1998, 173 și 237, nota 61.

⁴⁹ Cf. Papuc, în Georgescu 1998, 237, nota 62.

⁵⁰ Georgescu 1998, 173 și 237, nota 63.

⁵¹ Georgescu 1998, 172; Rădulescu 1991, 30.

pavimentul de cărămizi de la porticul nordic, sub un nivel gros de dărâmatură. Este vorba de una de la Mauriciu Tiberiu, emisă în 588–589, iar cealaltă de la Focas, emisă în 602–603⁵².

La Ovidiu, jud. Constanța, pe malul de vest al lacului Siutghiol, a fost identificată o fortificație de tip *quadriburgium* cu patru turnuri de apărare, singura de acest fel din Dobrogea cercetată sistematic⁵³. Coroborarea datelor centralizate până acum cu ultimele observații stratigrafice au permis delimitarea a cinci perioade de locuire pe platoul de la Ovidiu, cuprinse între sec. VI a.Chr. și sec. XI d.Chr.⁵⁴. Perioada D, sec. VI d.Chr., corespunde cu ridicarea fortificației și are două etape distincte. A doua etapă este datată în a doua jumătate a sec. al VI-lea d.Chr. și este reprezentată de locuirea civilă ce a urmat distrugerii fortificației. Este vorba de nivelul N1, surprins mai ales în zona extramurană de est a fortificației și peste dărâmăturile edificiului adosat curtinei de nord. Această locuire este însă sporadică, la adăpostul unor construcții firave cu ziduri din piatră legate cu pământ și aproape fără fundații (Fig. 8)⁵⁵. Dintre artefactele de pe acest nivel mai menționăm câteva fragmente de ceramică de tip Hayes 10 și o fibulă de bronz databile în sec. al VI-lea precum și o monedă emisă sub Iustin al II-lea toate descoperite în gropile de demantelare, fapt ce demonstrează începutul extragerii blocurilor de piatră din zidurile fortificației în a doua jumătate a sec. VI și începutul sec. VII d.Chr.⁵⁶.

Cercetările de la Histria de după 1949 au pus în evidență numeroase și importante date stratigrafice privind existența ultimului nivel de locuire a cetății. Cercetările mai vechi⁵⁷ au confirmat existența unui nivel sporadic care suprapune, în diverse locuri ale orașului romano-bizantin, locuințe, străzi și monumente publice. Acest nivel este dificil de identificat, el având de cele mai multe ori aspectul unei podele de lut cu mici amenajări de piatră și care se află de regulă peste dărâmăturile din cetate. Săpăturile din 1951 la zidul de incintă anterior din valul al III-lea al cetății au relevat faptul că atunci când au fost construite valurile de apărare în sec. al VI-lea d.Chr. au fost făcute adâncituri și s-au taluzat malurile care au necesitat mutări de pământ și moloz. În humusul vegetal au apărut monede târzii, ultima dintre ele (în caroul C7), un *aureus* emis sub Focas (fără dată), atestând continuitatea vieții histriene la începutul sec. al VII-lea d.Chr. Ceva mai la nord, în careul C90-91, deasupra unui apeduct sau jgheab de apă s-au identificat resturi neclare de construcții cu mortar de pământ precum și multe fragmente ceramice și câteva vase întregi de epocă târzie (pastă roșie și neagră-cenușie, cu toartele pornind din buza răsfrântă, caneluri dese de jur împrejur, începând de sub toartă și de sub buză) chiar vase pântecoase de tipul obișnuit sec. VI–VII d.Chr. De asemenea, s-au mai găsit aici fragmente de sticlă, cuie de fier și de bronz, toate acestea aparținând ultimului nivel de viață de la începutul sec. al VII-lea d.Chr.⁵⁸. Același nivel a fost identificat în Sectorul Central, sub forma unei “rotonde”, cu diametrul de 2,30, în sectorul T (Templu)⁵⁹, unde au fost găsite aproximativ 20 de monede emise sub Heraclius, dintre care două surfrapate peste exemplare mai vechi, emise de Focas, prima datată în 612–613, iar cea de-a doua în 613–614. Acest fapt demonstrează că viața a continuat în cetate pe o suprafață mai restrânsă și în în primele decenii

⁵² Rădulescu 1991, 34.

⁵³ Bucovală, Papuc 1981, 211; Bucovală, Papuc 1986, 169; Băjenaru 2002-2003, 293.

⁵⁴ Băjenaru 2002-2003, 294; Ionescu, Papuc 2005, 123.

⁵⁵ Băjenaru 2002-2003, 298; 302.

⁵⁶ Bucovală, Papuc 1986, 171; Băjenaru 2002-2003, 298; 301-302; Ionescu, Papuc 2005, 128.

⁵⁷ Petre 1963, 324 și nota 32.

⁵⁸ Nubar 1960, 188.

⁵⁹ Pippidi, 1959, 229.

ale sec. al VII-lea d.Chr. și nu numai până în deceniul al doilea⁶⁰. O importantă descoperire a sporit numărul documentelor referitoare la ultima perioadă din viața Histriei. Este vorba despre un sigiliu găsit întâmplător între dalele pieței din epoca romano-bizantină, aflată în imediata apropiere a Porții Mari⁶¹, aparținând sec. VI–VII d.Chr.

Cercetarea începută în 1969 în sectorul numit inițial „Sectorul Central”⁶², devenit în anii din urmă sectorul bazilicii episcopale a Histriei a confirmat succesiunea nivelurilor V A și V B, corespunzătoare penultimului și, respectiv, ultimului nivel de locuire (de funcționare) din acest edificiu. În urma efectuării secțiunilor stratigrafice în cruce pe întreaga suprafață, s-au înregistrat, în doi ani de săpătură, rezultate interesante privind stratigrafia Histriei în general, reușindu-se o nuanțare a momentului de sfârșit al acesteia (Fig. 9). Primul nivel NI (= V A) se află imediat sub stratul vegetal și este reprezentat, pe de o parte, prin nivelarea dărâmăturilor nivelului precedent, NII (= V B), așa cum se întâmplă în cele mai multe locuri. Acest lucru este vizibil atât pe profilul de nord cât și pe cel de sud al secțiunii A aproximativ din dreptul caroului 15 și până în dreptul carourilor 21-22, apoi de la carourile 26 pe profilul de nord, de la caroul 36 pe cel de sud și cu o mică întrerupere, până la capătul de est al secțiunii A. În secțiunea B, cu excepția intervenției dintre carourile 11-18, situația poate fi considerată generală, cu deosebire că pe profilul de vest ea începe încă din caroul 1, în timp ce pe cel de est ea nu poate fi constatată decât începând din caroul 3⁶³. Pe de altă parte, acest ultim nivel este prezent cu propria sa dărâmătură, pe o suprafață considerabilă în zona unde se întâlnesc cele două secțiuni. Astfel, pe profilul de nord al secțiunii A ultimul nivel cu propria dărâmătură, a fost identificat între carourile 23-25, în timp ce pe cel din sud, între carourile 22-34 și pe o mică porțiune în carourile 38-39⁶⁴.

În două locuri din segmentele de secțiune efectuate în 1970 s-au putut însă constata aglomerări de pietre ce par să fi reprezentat construcții circulare aparținând ultimului nivel. Este vorba de construcțiile din secțiunea A, carourile 38-40, iar în secțiunea B, carourile 25-26, în interiorul lor găsiindu-se podele de lut curat, fapt ce indică clar ce este vorba de resturi ale unor locuințe⁶⁵. Ținând seama de caracterul sporadic al acestui nivel, de calitatea podelelor, de faptul că propriile-i construcții nu par a avea un caracter deosebit ci dimpotrivă, de ipotetica ignorare a rețelei stradale mai vechi – cel puțin până la acea dată – autorii articolului au susținut că locuirea din acest moment pare a reflecta decadența urbanistică de la sfârșitul Histriei. Nu se poate preciza însă cauza abandonării acestui nivel, ipoteza unui atac fiind exclusă din cauza lipsei urmelor de incendiu⁶⁶.

Ceramica găsită pe ultimul nivel nu se deosebea esențial de aceea din nivelurile precedente. În anul 1969, s-au descoperit, în secțiunea S.A., caroul c.27, la adâncimea de - 0,25 - 0,45 m, două boluri fragmentare, unul din pastă cărămizie și unul din pastă gălbuie, databile în sec. VII d.Chr. De asemenea, în același loc, s-au mai găsit două fragmente de amforă, una din pastă roșiatică (datată în sec. VI–VII d.Chr.) și cealaltă, toartă apaltizată în secțiune, din pastă cărămizie (datată în sec. VI d.Chr.). În anul 1970, au fost scoase la lumină, în secțiunea S.A., mai

⁶⁰ Pippidi, 1959, 233; Nubar 1960, 189-191; Preda, Nubar 1973, 227, nr. 2041; 2042.

⁶¹ Nubar 1964, 81.

⁶² Suceveanu, Scorpan 1971, 155.

⁶³ Suceveanu, Scorpan 1971, 157 și nota 2, fig. 2-3, 4-5.

⁶⁴ Suceveanu, Scorpan 1971, 157-158; Scorpan 1980, 77.

⁶⁵ Suceveanu, Scorpan 1971, 156-157.

⁶⁶ Suceveanu, Scorpan 1971, 158.

multe fragmente ceramice: în caroul c.29, la adâncimea de - 0,30 - 0,45 m, o amforă din pastă cărămie, databilă în sec. VI–VII d.Chr.; în caroul c.30, un bol (datat în sec. VII d.Chr.) și o amforă (datată în sec. VI–VII d.Chr.), ambele din pastă cărămie, la adâncimea de - 0,30 - 0,55 m; în caroul 31, un bol din pastă cenușie, la adâncimea de - 0,25 - 0,50 m, databil în sec. VII d.Chr.; în careul c.32, o oală din pastă cenușie, la adâncimea de - 0,40 - 0,60 m, databilă în sec. VII d.Chr.; în careul 33, o amforă, toartă ușor aplatizată în secțiune, din pastă cărămie, la adâncimea de - 0,35 - 0,50 m, datată în sec. VI–VII d.Chr.; în caroul 37, un bol din pastă cărămie, la adâncimea de - 0,25 m, databil în sec. VII d.Chr.⁶⁷. Datarea acestui nivel reprezenta o problemă, monede care să depășească *terminus postquem* indicat de cele din nivelurile anterioare lipsind până la acea dată. Tot ceea ce s-a putut spune în aceste condiții a fost că ultimul nivel (notat cu indicativul NI) ca de altfel și al doilea (NII) sunt posterioare anului 592–593, dată indicată de ultima monedă din nivelul NIII⁶⁸.

Campaniile efectuate între anii 1984–1992 la bazilica episcopală au evidențiat faptul că la sfârșitul sec. al VI-lea sau la începutul sec. al VII-lea d.Chr. a fost distrusă definitiv de atacurile avaro-slave⁶⁹. Peste ruinele sale s-au mai reperat două nivele de locuire: V A și V B. Ultimul nivel înregistrat în săpătură, VB, a fost surprins pe aproape întreaga suprafață (cu excepția gropilor post antice) la o adâncime de -0,20-0,30 m. Dintre construcțiile acestui nivel, menționăm construcția circulară din interiorul anexei de nord (poate un bordei, conform autorilor săpăturii) și zidul fără fundație care suprapunea absida⁷⁰. În campania din anul 1994 s-a cercetat partea estică a bazilicii, unde s-a constatat aceeași stratigrafie. În ceea ce privește ultimul nivel (V B), acesta a fost surprins și peste anexa de sud a bazilicii⁷¹. În anul următor au continuat săpăturile prin cercetarea anexei de sud și a exteriorului din sudul bazilicii. Ultimul nivel, V B, este reprezentat de zidul de sud al anexei care mai funcționează și în acest moment⁷². În campania din 1996 s-a început degajarea *atrium*-ului bazilicii, prilej cu care au fost identificate și urme sporadice aparținând ultimul nivel de locuire la Histria. Continuarea săpăturilor la *atrium*-ul bazilicii, în mijlocul căruia se afla un portic pavat cu dale de piatră, a condus, de asemenea, la surprinderea nivelului V B (datat până către jumătatea sec. VII d. Chr.) în exteriorul porticului⁷³. În campania din anul 1999 s-au obținut date noi cu privire la reamenajările ulterioare dezafectării marii bazilicii (sfârșitul sec. VI – începutul sec. VII d.Chr.): zidurile legate cu pământ dintre colțurile porticului și contraforții zidului de vest al *atrium*-ului; reparațiile zidului de vest al anexei de nord)⁷⁴. În concluzie, ultimul nivel (V B) ne prezintă o cetate în plin proces de ruralizare, bazilica încetând să funcționeze ca monument de cult, ea fiind suprapusă de bordeie sau de locuințe cu ziduri fără fundații aparținând ultimilor locuitori din Histria⁷⁵.

⁶⁷ Suceveanu 1982, 101-104.

⁶⁸ Ibid., 158-159; 164 și nota 14; Este vorba de doua monede, emise de Mauricius Tiberius: prima, descoperită în careul 8, la -0,55 m, sub nivelul NII, iar a doua în careul 18, la -1,65 m, în groapă; Poenaru Bordea 1971, 334, nr. 51 și 52; Scorpan 1980, 78.

⁶⁹ Suceveanu 1982, 79-80 și nota 2; Suceveanu, Băltăc 2000, 48-49.

⁷⁰ Suceveanu, Mușeteanu 1997, 41.

⁷¹ Suceveanu, Mușeteanu 1995, 43.

⁷² Suceveanu, Mușeteanu 1996, 60.

⁷³ Suceveanu, Bounegru 1997, 27; Suceveanu, Mușeteanu 1998, 29.

⁷⁴ Suceveanu, Băltăc 2000, 49.

⁷⁵ Suceveanu, Mușeteanu 2001, 113-114.

Mai pot fi adăugate observațiile deosebit de relevante din sectorul „Domus”, unde ultimul nivel de locuire a fost identificat în colțul de nord-est al clădirii numite D4. Acest ultim nivel suprapunea o bună parte din zidul distrus al edificiului, dar și o parte din stradela notată α' .

La Argamum ultimul nivel, a fost identificat într-o cameră anexată unei încăperi spațioase, peste ruinele penultimului nivel, fiind reprezentat printr-un segment de zid orientat perpendicular pe zidul exterior al bazilicii, cu un rest de pavaj din piatră nefasonată. Fragmentele de ceramică găsite pe acest nivel aparțin sec. al VI-lea d.Chr. Menționăm aici veselă uzată, amfore, un capac. Această încadrare cronologică este susținută și de monede, ultima dintre ele fiind emisă, așa cum am precizat mai sus, sub Mauriciu Tiberiu ⁷⁶. În campania din 1971, în urma lărgirii unei mici suprafețe în vederea degajării unor clădiri din cartierul *extramuros*, a fost descoperită, pe lângă ceramică târzie, o monedă emisă sub Focas, surfrapată, descoperire ce probează prelungirea vieții cetății până în prima parte a sec. al VII-lea d.Chr. Pe baza acestor date, coroborate cu situația de la Histria din acel moment, s-a susținut încetarea locuirii la Argamum către anul 614⁷⁷. Alte cercetări din sectorul numit convențional „Bazilica II”⁷⁸ au adus precizări importante privind stratigrafia târzie a cetății. A fost identificat un edificiu de tip *domus*, cuprins între casele B2-C3 și D1-D4. Din punct de vedere stratigrafic, ultima fază de locuire, a patra, este reprezentată printr-un nivel aflat la 0,30-0,50 m de la actualul nivel de călcare, constituit din pietriș prins într-un lut dur, galben, cu grosimea de 0,30 - 0,06 m. Ea este mai puțin evidentă în casele săpate în campania din 1994, D1-D4, dar vizibilă în cele anterioare. Semnificativ în acest sens sunt mai multe ziduri și bordura de SV a edificiului construită peste nivelul străzii. Dintre descoperirile de aici, menționăm moneda de la Focas găsită, în anul 1992, în caseta C2⁷⁹.

Sec. VII d.Chr. este prezent la Argamum și din punct de vedere constructiv. S-a păstrat un zid doar pe un rând de asize, transversal pe strada dintre edificiul E2 și E5, un altul în caseta B6, construit pe traseul laturii de vest a marelui edificiu din sec. V d.Chr. Aceleași faze îi aparțin și două chiupuri precum, și eventual, bordura care ar confirma și în acest sector o distrugere⁸⁰.

În sfârșit, la Ibida (Slava Rusă), s-a efectuat un sondaj cu caracter de salvare în curtea unui locuitor din Slava Rusă, la circa 30 de m nord-est de bazilica paleocreștină descoperită în primul război mondial. În ciuda caracterului restrâns al cercetării, o casetă de 4 × 4 m, au fost identificate șapte niveluri de locuire, ultimele patru aparținând stratului romano-bizantin (sec. IV–VII d.Chr.)⁸¹. Ultimul nivel antic, N7, a fost surprins la adâncimea de -1,80 m, sub forma unei luituiei galben-cenușii (Fig. 10). Odată cu refacerea nivelului a fost reconstruit și zidul, de data aceasta fără mortar, numai din cărămizi și pietre legate cu pământ, dovedind aceeași grijă deosebită pentru modul de construcție. În timpul acestui nivel s-a săpat o groapă care a spart nivelul inferior. Ulterior această groapă a fost astupată, deoarece dărâmătura masivă de piatră, cărămidă și țigle, care marchează și finalul locuirii, se afla deasupra acestei gropi. Încadrarea cronologică a acestui nivel în primele decenii ale sec. al VII d.Chr. se bazează pe câteva fragmente ceramice, printre care vase de bucătărie (oale, castroane) și amfore descoperite la o

⁷⁶ Coja 1971, 183; Coja 1972, 37-38.

⁷⁷ Coja 1972, 40.

⁷⁸ Topoleanu 1999, 191.

⁷⁹ Topoleanu 1995, 48; Topoleanu 1999, 199-201.

⁸⁰ Topoleanu 1999, 198.

⁸¹ Opaît 1991, 22; Iacob, Baumann 2002, 291.

adâncime de -1,60 m. Moneda emisă sub Iustin I descoperită aici fie că a ajuns aici antrenată cu ocazia săpării gropii mai sus menționate, fie mai era încă în circulație⁸².

Din punct de vedere metodologic, interpretarea acestor date stratigrafice, la care se mai pot adăuga și multe altele, este destul de dificilă. Se vorbește din ce în ce mai mult despre un proces de ruralizare a orașelor, marcat prin refugiarea populației rurale la oraș, populație care a adus cu ea modul său de viață specific. Pentru adăpostirea între ziduri a acestui surplus de oameni, ar fi fost necesară suplimentarea spațiului destinat locuirii, multe edificii și spații publice căpătând aceste destinații. La Histria a fost aleasă drept soluție mărirea suprafeței fortificate prin ridicarea, după anul 593 a unor valuri în afara incintei⁸³. În schimb, la Capidava așezarea civilă s-a mutat în spațiul fortificației mari, care la sfârșitul sec. VI d.Chr. nu mai avea funcționalitate militară⁸⁴. Suprapopularea ar fi condus, de asemenea, la ocuparea spațiului din spatele incintelor, folosit acum pentru ridicarea unor locuințe, așa cum se observă la Tropaeum Traiani și Histria⁸⁵.

Se presupune că spre sfârșitul secolului VI d.Chr. majoritatea orașelor și fortificațiilor de la Dunărea de Jos ar fi căpătat un aspect predominant rural. Vechea tramă stradală ar fi fost parțial desființată, prin blocarea unor căi de acces, folosite acum pentru extinderea spațiului de locuit⁸⁶. În acest context, considerăm că termenul ruralizare, utilizat pentru a defini procesul complex de la sfârșitul Antichității din Scythia Minor, ar putea fi înlocuit cu cel de barbarizare, degradare a vieții urbane. „Refugiarea unor locuitori din zona rurală în aria fostului oraș”⁸⁷, definită ca o latură a acestui proces, nu pare a fi confirmată decât în foarte rare situații. Mai mult, ceramica descoperită în complexele care sunt atribuite ultimului nivel de locuire este, în cele mai multe cazuri, de factură romano-bizantină. În sfârșit, considerăm că ultimul nivel de locuire înregistrat stratigrafic poate fi denumit, în egală măsură, urban sau post urban, ceea ce ne permite să propunem o nuanțare a expresiei „life in town” prin formula, poate la fel de originală, dar cu siguranță mai potrivită, „life (after town) in town”.

Bibliografie

- Barbu, V. 1971, *Din necropolele Tomisului. I. Tipuri de morminte din epoca romană*, SCIV, 22, 1, 47-68.
- Barnea, Al. 1984, *Dinogetia III. Precizări cronologice*, Peuce 9, 339-345.
- Barnea, Al. 1992, *Dinogetia IV, jud. Tulcea*, Materiale 17, 217-222.
- Barnea, Al. 1979, *Tropaeum Traiani, vol. I, Cetatea*, București.
- Băjenaru, C. 2002-2003, *Observații recente cu privire la fortificația de tip quadriburgium de la Ovidiu, Pontica* 35-36, 293-314.
- Brooks, D. A. 1986, *The case for continuity in fifth – century Caterbury re-examined*, OJA 5, 1986, 64-86.
- Bucovală, M. 1982, *Marele edificiu roman cu mozaic de la Tomis*, Constanța.

⁸² Opaîț 1991, 25; 37, nr. 84, 85, 86, 87.

⁸³ Suceveanu 1982, 92; Madgearu 1997, 109.

⁸⁴ Covacef 1988-1989, 195.

⁸⁵ Sâmpetru 1994, 102.

⁸⁶ Madgearu 1997a, 109-110.

⁸⁷ Madgearu 1997a, 108.

- Bucovală, M., Papuc, Gh. 1981, *Date noi despre fortificația de la Ovidiu – Municipiul Constanța (Campania 1980)*, Pontica 14, 211-216.
- Bucovală, M., Papuc, Gh. 1986, *Cercetări arheologice în fortificația romano-bizantină de la Ovidiu (Municipiul Constanța)*, Materiale 16, 169-171.
- Coja, M. 1971, *Cercetări pe malul lacului Razelm, epoca romană și romano-bizantină*, Peuce 2, 179-190.
- Coja, M. 1972, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum*, BMI 41, 3, 36-40.
- Covacef, Z. 1988-1989, *Capidava în secolul VI e.n.*, Pontica 21-22, 187-196.
- Georgescu, N. 1998, *Urbanistica romano-bizantină în aria vest pontică (sec. IV-VII e.n.)*, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, Iași.
- Georgescu, N., Lascu, S. 1995, *Callatis-Mangalia 2500. Micromonografie*, Mangalia.
- Iacob, M., Baumann, V.H. 2002, *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea (Ibida)*, CCA. Campania 2001, 291-293.
- Ionescu, M., Papuc, Gh. 2005, *Sistemul de apărare a litoralului Dobrogei romane (sec. I-VII p. Chr.)*, Constanța.
- Madgearu, Al. 1997, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București.
- Madgearu, Al., Dvorski, T. 2002, *Murighiol, com. Murighiol, jud. Tulcea (Halmyris). Sector: Poarta de Nord*, CCA. Campania 2001, 212-213.
- Matei, C. 2002, *Capidava, com. Topalu, jud. Constanța (Capidava). Sector I*, CCA. Campania 2001, 81-82.
- Nubar, H. 1960, *Monede bizantine de la începutul secolului al VII-lea și sfârșitul cetății Histria*, SCN 3, 183-193.
- Nubar, H. 1964, *Un sigiliu bizantin descoperit la Histria*, SCIV 15, 1, 81-83.
- Opaiț, A. 1991, *O săpătură de salvare în orașul antic Ibida*, SCIVA 42, 1-2, 21-54.
- Opriș, I. 1994, *Capidava, jud. Constanța. Sector III*, CCA. Campania 1993, 12-14.
- Papuc, Gh., Lungu, L. 1998, *Poarta Mare a cetății Tomis*, Pontica 31, 201-208.
- Papuc, Gh., Lungu, L. 2001, *Constanța, jud. Constanța (Tomis)*, CCA. Campania 2000, 71-72.
- Petre, A. 1963, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VI e VII e siècles de notre ère*, Dacia, N.S. 7, 317-353.
- Pippidi, D.M. 1959, *Raport asupra activității șantierului Histria în campania 1956*, Materiale 5, 283-303.
- Poenaru-Bordea, Gh. 1971, *Monede recent descoperite la Histria și unele probleme de circulație monetară în Dobrogea antică*, Pontica 4, 319-335.
- Preda, C., Nubar, H. 1973, *Histria III. Descoperirile monetare 1914-1970*, București.
- Rădulescu, A. 1991, *Rescherches archéologiques récentes dans le périmètre de la cité de Tomis, Études byzantines et post-byzantines*, II, 23-45.
- Rădulescu, A. 1995-1996, *Zidul de apărare al Tomisului, de epocă târzie, în reconstituirea sa actuală*, Pontica 28-29, 83-93.
- Sâmpetru, M. 1971, *Situația Imperiului romano-bizantin de la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui de-al VII-lea*, SCIV 22, 2, 217-242.
- Sâmpetru, M. 1973, *Precizări cronologice în legătură cu Edificiul cu mozaic de la Constanța*, BMI 42, 4, 59-60.

- Sâmpetru, M. 1994, *Orașe și cetăți romane târzii la Dunărea de Jos*, București.
- Scorpan, C. 1972, *Date arheologice referitoare la sec. VI și VII pe teritoriul Dobrogei. (Rezultate inedite la Tropaeum și Sacidava)*, Pontica 5, 349-369.
- Scorpan, C. 1973, *La continuité de la population et des traditions gètes dans les conditions de la romanisation de la Scythia Minor*, Pontica 6, 137-151.
- Scorpan, C. 1975, *Ceramica romano-bizantină de la Sacidava*, Pontica 8, 263-295.
- Scorpan, C. 1977, *Rezultate ale săpăturilor arheologice de la Sacidava 1974-1976*, Pontica 10, 229-248.
- Scorpan, C. 1978, *Descoperiri arheologice diverse de la Sacidava*, Pontica 11, 155-180.
- Scorpan, C. 1980, *Limes Scythiae. Topographical and Stratigraphical Research on the Late Roman Fortifications on the Lower Danube*, Oxford.
- Suceveanu, Al. 1969, *Observations sur la stratigraphie des cités de la Dobrogea aux IIe-IVe siècles à la lumière des fouilles d'Histria*, Dacia, N.S. 13, 329-365.
- Suceveanu, Al. 1982, *Histria VI. Les thermes romains*, Bucarest.
- Suceveanu, Al. Băltăc, A. 2000, *Istria, com. Istria, jud. Constanța (Histria). Sectorul Central – Bazilica episcopală*, CCA. Campania 1999, 48-49.
- Suceveanu, Al., Bounegru, O. 1997, *Histria, jud. Constanța. Sector bazilica episcopală*, CCA. Campania 1996, 27.
- Suceveanu, Al., Mușețeanu, C. 1995, *Histria, jud. Constanța. Sector "Basilica episcopală"*, CCA. Campania 1994, 43.
- Suceveanu, Al. m Mușețeanu, C. 1996, *Histria, jud. Constanța. Sector "Basilica episcopală"*, CCA. Campania 1995, 60.
- Suceveanu, Al., Mușețeanu, C. 1997, *Histria, jud. Constanța. Sector Central – Bazilica episcopală*, CCA. Campaniile 1983-1992, 40-42.
- Suceveanu, Al., Mușețeanu, C. 1998, *Histria, com. Istria, jud. Constanța. Sector Bazilica episcopală*, CCA. Campania 1997, 29.
- Suceveanu, Al., Mușețeanu, C. 2001, *Istria, com. Istria, jud. Constanța (Histria). Sector: Bazilica episcopală*, CCA. Campania 2000, 113-114.
- Suceveanu, Al., Scorpan, C. 1971, *Stratigrafia Histriei romane târzii în lumina săpăturilor din 1969 și 1970 Sectorul Central*, Pontica 4, 155-164.
- Suceveanu Al., Zahariade, M. 1986, *Un nouveau "vicus" sur le territoire de la Dobroudja romaine*, Dacia, N.S. 30, 1-2, 109-120.
- Suceveanu, Al., Zahariade, M. 2003, *Halmyris. Monografie arheologică*, I, Cluj-Napoca, 9-114.
- Topoleanu, F. 1995, *Jurilovca „Capul Dolojman” – Orgame (Argamum), jud. Tulcea. „Bazilica mare”*, CCA. Campania 1994, 48-49.
- Topoleanu, F. 1999, *Argamum. Sector „Bazilica II” (1981-1994). Considerații preliminare privind locuirea romană târzie*, Materiale S.N. 1, 191-201.
- Topoleanu, F. 2000, *Ceramica romană și romano-bizantină de la Halmyris (sec. I-VIII d. Chr.)*, Tulcea.
- Topoleanu, F. 2002, *Murighiol, com. Murighiol, jud. Tulcea (Halmyris). Edificiul din zona de NV*, CCA. Campania 2001, 211-212.

Octavian Bounegru

Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Facultatea de Istorie

Bd. Carol I, 11, 700506-Iași

octavian_bounegru@hotmail.com